

نوع مقاله: ترویجی

تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های عاطفه دینی

skarimzadeh178@yahoo.com

hnajafih@yahoo.com

anikounazar@gmail.com

صادق کریمزاده / استادیار گروه علوم تربیتی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

حسن نجفی / دکترای مطالعات برنامه درسی دانشگاه علامه طباطبائی

کعبه ابوالفضل نیکونظر / کارشناس ارشد تربیت دینی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۱۷

دریافت: ۹۹/۱۲/۱۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی جایگاه مؤلفه‌های عاطفه دینی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی و با روش تحلیل محتوا (کمی) انجام شد. حجم نمونه منطبق بر جامعه آماری و شامل همه کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۹ بود. برای گردآوری داده‌ها از روش سندکاوی (کتاب‌های درسی) استفاده شده و ابزار آن، سبانه تحلیل محتوای ساخته پژوهش‌گر است که براساس مؤلفه‌های عاطفه دینی، مبتنی بر مطالعه خدایاری فرد و همکاران، (۱۳۹۱) تنظیم شد. روایی ابزار پژوهش براساس داوری متخصصان تعلیم و تربیت قابل قبول بود، و اعتبار آن براساس فرمول هولستی مورد محاسبه قرار گرفت و ضریب ۰/۸۳. به دست آمد. نتایج پژوهش نشان داد که مؤلفان، بیش‌ترین اهتمام را به دو مؤلفه محبت به خدا و محبت به اولیای خدا داشته‌اند. فراوانی مؤلفه بیزاری از دشمنان خدا و بیزاری از دشمنان اولیای خدا، کم‌تر از حد انتظار بوده است. همچنین، در شکل ارائه محتوا بیش‌ترین استفاده از کلمات و گزاره‌های متن و کم‌ترین استفاده از تصاویر صورت گرفته است. بیش‌ترین توجه به مؤلفه‌های عاطفه دینی در کتاب پایه ششم دیده شد.

کلیدواژه‌ها: عاطفه دینی، کتاب درسی، هدیه‌های آسمان، دوره ابتدایی، تحلیل محتوا.

مقدمه

دین در نگاه برخی از اندیشمندان مجموعه‌ای از مؤلفه‌های مرتبط با هم است. براساس این دیدگاه، دین پدیده‌ای چندبعدی است (گلاک و استارک، ۱۹۶۵). مدل‌های مختلفی از ابعاد دین ارائه شده است؛ برای مثال می‌توان مدل پیشنهادی کنت را که در آن به ابعاد سه‌گانه دین، یعنی «عقاید»، «عواطف» و «عمل» اشاره کرده است، ذکر کرد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴، ص ۳۹). نگاه ساختاری به دین در بین دانشمندان مسلمان نیز وجود دارد؛ از این‌رو، دین را به «مجموعه‌ای از عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی برای اداره جامعه انسانی و پرورش انسان‌ها» (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ص ۹۳) تعریف کرده‌اند. همچنین برخی در دسته‌بندی مؤلفه‌های دین‌داری، سه بعد شناختی، عاطفی و عملکردی را مطرح کرده‌اند (فقیهی، ۱۳۸۴، ص ۲۲۸).

تربیت دینی در میان پیروان هر دینی که فرض شود، نمی‌تواند از مؤلفه‌های اساسی دین تفکیک گردد. این مؤلفه‌ها در یک نگاه جمعی، ماهیت دین را تشکیل می‌دهند. متفکرانی از جمله ویلیام جمیز، شلایر ماخر، راولد اتو، مالبرانش بر نقش عواطف در تشکیل باورهای دینی تأکید می‌کنند. اساساً یکی از رویکردهای رایج درباره ایمان و تأثیر آن در اخلاقیات، تعریف آن در قالب مقولات احساسی و هیجانی و تأثیر آن در باور و رفتار، تنها از رهگذر متأثر ساختن ابعاد عاطفی است. بنای اصلی ایمان در این نگاه بر پایه احساسات و عواطف انسانی است (قاسمی، ۱۳۹۶، ص ۲۶).

مراجعه به منابع اصیل اسلامی هم نقش برجسته عواطف را در دین روشن می‌کند؛ چنان‌که قرآن کریم عاطفه را یکی از بهترین راه‌ها برای پاسخ‌گویی به خواسته‌های فطری انسان می‌داند (جوادی آملی، ۱۳۹۲، ج ۱۲، ص ۲۳۳-۲۳۷). همچنین در آیات متعددی به موضوع عواطف در زمینه ایمان، که هسته اصلی نگرش دینی را تشکیل می‌دهد، پرداخته است (حدید: ۲۳؛ آل عمران: ۳۱ و ۳۴؛ فتح: ۲۹؛ مائده: ۵۴؛ بقره: ۱۶۵ و ۹۶؛ مجادله: ۲۲). همچنین در روایات اسلامی عواطف دارای جایگاه ویژه‌ای است؛ به‌طوری‌که برخی روایات اساس دین را حب و بغض دانسته‌اند (کلینی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۱۲۷) و در روایتی دیگر دین را همان محبت، و محبت را همان دین معرفی کرده‌اند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۶، ص ۲۳۸).

عاطفه حالت هیجانی یک شخص است که اندیشه آن را همراهی می‌کند (پورافکاری، ۱۳۸۹). عاطفه مترادف با اصطلاحاتی نظیر هیجان، تهییج‌پذیری، احساس‌ها، خلق‌وخو و... به‌کار می‌رود (ربر، ۱۳۹۰). همچنین به معنای میل و رغبت و گرایش نیز به‌کاررفته است (برین، ۱۳۹۳، ص ۸؛ عثمان، ۱۳۷۳، نقل از متقی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۵۴). مگدا آرنولد عاطفه را نوعی احساس تمایل یا تنفر نسبت به چیزی می‌داند (پیترز، ۱۳۸۰، ص ۳۸). در زمینه طبقه‌بندی عواطف، دو بعد بزرگ و دوقطبی عاطفه مثبت و عاطفه منفی مطرح شده است (نودهی، ۱۳۹۵، ص ۳۳). عاطفه مثبت دربرگیرنده طیف گسترده‌ای از حالات خلقی مثبت، از جمله شادی، احساس توانمندی، شور و شوق، تمایل، علاقه و اعتماد به نفس است. عواطف منفی یک بعد عمومی از یأس درونی و عدم اشتغال به کار لذت‌بخش است، که به دنبال آن حالت‌های خلقی اجتنابی، از قبیل خشم، غم، تنفر، حقارت، احساس گناه، ترس و عصبانیت پدید می‌آید (دهقان، ۱۳۹۵، ص ۴۴). اما در حوزه معارف دینی عواطف به‌گونه دیگری تبیین شده است.

در پژوهش حاضر عواطف دینی مبتنی بر مطالعه خدایاری فرد و همکاران (۱۳۹۱) است. از نظر برخی متفکران مسلمان ساختار معارف اسلام متشکل از چهار نوع رابطه است: رابطه انسان با خداوند، رابطه با خود، رابطه با دیگران و رابطه با جهان هستی. براساس دو سنخ از این روابط، رابطه انسان با خدا و رابطه انسان با دیگران، عواطف دینی تبیین شده است. براساس این مطالعه عواطف دینی عبارت‌اند از: حب و بغض در راستای تقرب به خدا (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۶۸). بنابراین عواطف دینی نیز در دو دسته عمده عواطف مثبت و عواطف منفی دسته‌بندی شده است؛ عواطف مثبت در راستای پذیرش قلبی نسبت به پروردگار یکتا، انبیاء، اولیا و مؤمنان، در فرد دین‌دار به وجود می‌آید و عواطف منفی عبارت‌اند از: احساس دشمنی یا کراهت نسبت به کسانی که دشمن خدا، پیامبران و اولیای دین‌اند (همان، ص ۷۷). برای هر دسته از عواطف مثبت و منفی مؤلفه‌هایی در نظر گرفته شده است. مؤلفه‌های عواطف مثبت عبارت‌اند از: محبت به خدا، خوف از ناخشنودی خدا، حسن ظن به خدا، محبت به انبیاء، ائمه، اولیای خدا، محبت به مؤمنان؛ و

همکاران، ۱۳۹۸؛ قاسمی و کاظمی، ۱۳۹۳؛ نوری و دیگران، ۱۳۹۷؛ علیزاده و علوی، ۱۳۹۹) با رویکرد کمی انجام شده و فراوانی اهتمام مؤلفان به موضوعات مختلف برای آنها اولویت داشته است.

از جهت دیگر، هریک از این پژوهش‌ها از منظر یا چارچوب مشخصی برای تحلیل محتوای کتاب مزبور استفاده کرده‌اند. توجه به مهدویت (سهرابی، ۱۳۹۷، عبدالرحمان و صمدی، ۱۳۹۹، امینی و دیگران، ۱۳۹۱، اسفندیاری، ۱۳۹۷)، الگوی تربیت اخلاقی (حسنی و بنی‌اسدی، ۱۳۹۸)، سند برنامه درسی ملی (محمودی، ۱۳۹۸)، توجه به احسان و نیکوکاری (محمدزاده و دیگران، ۱۳۹۸) و پرورش مهارت‌های اجتماعی (عسکری، ۱۳۹۸) بخش عمده جهت‌گیری و منظرهای مورد اهتمام پژوهشگران را در سال‌های اخیر تشکیل داده‌اند.

تعداد زیادی از پژوهش‌های تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان نیز به بررسی مقوله‌های فعال و غیرفعال بودن و ضریب درگیری دانش‌آموزان با محتوای کتاب پرداخته‌اند؛ مانند پژوهش *هارونی* (۱۳۹۵)، *مظفر* (۱۳۸۲)، پژوهش *سمعی و افضل‌خانی* (۱۳۹۲) و *مفیدیان نائینی* (۱۳۹۶). همچنین تعدادی از این پژوهش نیز مربوط به بررسی سطح خوانایی است.

مهربان (۱۳۹۵) به این نتیجه رسیده که در هیچ بخشی از متن کتاب هدیه‌های پایه دوم و ششم، به صورت آشکار و مستقیم سخنی از امر به معروف و نهی از منکر به میان نیامده، ولی به طور غیرمستقیم و با روندی متناسب با رشد ابعاد سنی و عقلی دانش‌آموزان، آموزه امر به معروف و نهی از منکر به خوبی آموزش داده می‌شود.

طبق نتایج پژوهش *امینی و دیگران* (۱۳۹۱) توجه به نمادها و مؤلفه‌های مهدویت و آموزش آن در کتاب هدیه‌های آسمان، بسیار کم می‌باشد. یافته‌های پژوهش *عبدالرحمان* (۱۳۹۹) نشان داد که در این کتب به موضوع مهدویت به صورت مطلوب پرداخته نشده است. همچنین زیرمؤلفه‌ها از توزیع متوازن و یکسان برخوردار نیستند. براساس یافته‌های پژوهش *اسفندیاری* (۱۳۹۷) بخش مهدویت کتب هدیه‌های آسمان از لحاظ اصول طراحی پیام آموزشی در دامنه مطلوب قرار دارند. یافته‌های پژوهش *غلام‌پور و همکاران* (۱۳۹۸) نشان داد که آموزش همکاری و راهکارهای حفظ دوستی، دارای بیشترین فراوانی و آموزش به‌کارگیری معیارهای عقلانی و دینی در ارزیابی و توانایی تصمیم‌گیری در موقعیت‌های اخلاقی، دارای کمترین فراوانی می‌باشد.

مؤلفه‌های عواطف منفی عبارت‌اند از: دشمنی با دشمنان خدا، دشمنی با دشمنان انبیاء، ائمه و اولیای خدا (همان، ص ۷۳).

با وجود اینکه نظام آموزشی عهده‌دار انتقال مفاهیم و ایجاد توجه و رشد عاطفی در دانش‌آموزان است؛ با این حال در نظام آموزش و پرورش ایران برنامه درسی جداگانه‌ای برای آموزش عواطف تدوین نشده است. از این رو، یکی از مهم‌ترین منابع درسی جهت آموزش در عرصه‌های گوناگون شناختی، اجتماعی و عاطفی می‌تواند کتاب‌های درسی باشد. به بیان دیگر، به‌واسطه متمرکز بودن نظام آموزش و پرورش کشور برنامه‌های درسی منحصر به کتاب‌های درسی است (مشایخ، ۱۳۷۵، ص ۱۴۲). به‌منظور دستیابی به اهداف تربیت دینی در نظام آموزش کشور در دوره ابتدایی، کتاب درسی «هدیه‌های آسمان» تهیه شده است. بر همین اساس، ضرورت بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان و به دنبال آن بازنگری و اصلاح آنها براساس نیازهای آموزش و پرورش در دنیای پیچیده و پرچالش امروز، می‌تواند بیش‌ازپیش احساس گردد.

با توجه به اهمیت روزافزونی که عواطف دینی در شکل‌گیری ایمان دینی دانش‌آموزان بر عهده دارد، در اسناد بالادستی تعلیم و تربیت کشور به این موضوع اهمیت ویژه داده شده است؛ چنان‌که در مبانی سند تحول بنیادین یکی از اصول تعلیم و تربیت پرهیز از تحویل تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی به یکی از ابعاد شناختی، عاطفی، رفتاری دین‌داری است (پرهیز از یک‌سونگری و تحویل‌داری) (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰، ص ۳۰۰). تا جایی که رشد ایمانی حاصل تفکر و معرفت، وابستگی عاطفی و باورهای قلبی و اراده و تصمیم‌گیری دانسته شده است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۱، ص ۶۵). همچنین مبانی نظری سند تحول بنیادین ضمن اشاره به مصادیق عواطف دینی، آن را لازمه دین‌داری شمرده است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۵ و ۱۱۶).

با وجود آنکه تدوین و ارائه کتاب هدیه‌های آسمان در سالیان اخیر صورت گرفته و مدت‌زمان طولانی از ارائه آن در برنامه درسی کشور نمی‌گذرد، تعداد قابل‌توجهی از پژوهش‌ها به تحلیل محتوای آن پرداخته‌اند. مطالعه و بررسی پژوهش‌ها نشان می‌دهد تحلیل محتوای کتاب هدیه‌ها در برخی پژوهش‌ها، مانند (مفیدیان نائینی، ۱۳۹۶؛ ذاکری و شاکری، ۱۳۹۵؛ نذری پنجکی، ۱۳۹۸؛ هارونی، ۱۳۹۵؛ مظفر ایمانی، ۱۳۸۳؛ فرخی، ۱۳۹۳؛ سلطانی و همکاران، ۱۳۹۷؛ علیپور و

در این میان تعدادی از پژوهش‌ها به بررسی برخی ابعاد تربیت دینی اقدام کرده‌اند. تحلیل هدیه‌های آسمان از نظر توجه به مهدویت (سهرابی، ۱۳۹۷؛ عدالرحمیان و صمدی، ۱۳۹۹؛ امینی و دیگران، ۱۳۹۱؛ اسفندیاری، ۱۳۹۷) و از منظر امر به معروف و نهی از منکر (مهربان، ۱۳۹۵) مطالعاتی هستند که به‌طور خاص به دو مقوله تربیت دینی در حوزه عقاید و تربیت دینی در حوزه احکام، اهتمام داشته‌اند؛ اما با پژوهش حاضر این تفاوت را دارند که با وجود اهمیت انکارناپذیر عواطف دینی، به این مسئله نپرداخته‌اند. بنابراین تمایز اصلی پژوهش حاضر، تأکید و تمرکز بر عواطف دینی در چارچوب کتاب هدیه‌های آسمان است.

پژوهش حاضر به منظور ارائه پاسخ شایسته‌ای به این پرسش، که کتب درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی مؤلفه‌های عاطفه دینی را به چه میزان مورد توجه قرار داده است؟ طراحی شده است. در این پژوهش کتاب هدیه‌های آسمان از نظر مؤلفه محبت به خدا، محبت به اولیای خدا، محبت به مؤمنان، بیزاری از دشمنان خدا و بیزاری از دشمنان اولیای خدا مورد بررسی قرار گرفته است.

پژوهش حاضر از نوع تحقیق توصیفی است و در گروه پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. با توجه به اهداف و سؤال‌های پژوهش، از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شده است. تحلیل محتوا روشی است که به‌صورت منظم و عینی به توصیف مقداری محتوای آشکار ارتباطات می‌پردازد. در این روش، پیام‌ها و یا اطلاعات به‌صورت منظم، کدگذاری و به‌خوبی طبقه‌بندی می‌شوند تا پژوهشگر بتواند به‌صورت کمی تجزیه و تحلیل کند (دلاور، ۱۳۸۶، ص ۱۸۳). با تحلیل محتوا نقاط قوت و ضعف محتوا آشکارتر شده، ضرورت پیروی یا ایجاد یک برنامه استاندارد بیشتر احساس می‌شود (سمیعی و افضل‌خانی، ۱۳۹۲).

جامعه آماری پژوهش حاضر کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی است، که تعداد ۵ جلد کتاب درسی، در ۵۴۸ صفحه است. با توجه به اینکه در کتاب راهنمای کتب مزبور در هر پنج کتاب بر عواطف تأکید شده، کل جامعه به‌عنوان نمونه انتخاب شده است. در این پژوهش، درس به‌عنوان واحد مطالعه، متن (عبارت و جمله)، تصاویر (نقاشی، شکل، عکس) و تمرین (فعالیت‌های مطرح‌شده بعد از هر درس) به‌عنوان واحد تحلیل، فراوانی به‌عنوان روش شمارش،

نتایج پژوهش حسنی و بنی‌اسدی (۱۳۹۸) نشان داد اگرچه گستردگی و کمیّت مضامین اخلاقی به کار گرفته‌شده در متون درسی این کتاب‌ها قابل توجه است؛ اما ایرادات اساسی از جمله عدم انسجام، عدم تناسب بین میزان مفاهیم و فرصت تعمق و نهادینه شدن آنها در نزد دانش‌آموزان، در این کتاب‌ها وجود دارد. یافته‌های پژوهش محمدرزاده و دیگران (۱۳۹۸) حاکی از آن است که میزان پرداختن به مؤلفه‌های احسان و نیکوکاری در کتب بررسی‌شده، اندک می‌باشد. در این کتب بیشترین میزان توجه به ترتیب به مؤلفه‌های عمل و اهتمام به واجبات دینی و ترک محرمات و گناهان کبیره اختصاص دارد و کمترین میزان توجه به مؤلفه‌های رفتار نیک با همسر، دوری از فساد، رعایت احوال پیر، زکات و فروبردن خشم می‌باشد.

بر اساس پژوهش مفیدیان نائینی (۱۳۹۶) نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل کتاب هدیه‌ها پایه پنجم نشان می‌دهد که متن کتاب هدیه‌های آسمان در تمامی دروس با ضریب ۰/۰۱ پایین‌تر از ضریب درگیری بوده و غیرفعال و غیرپویاست و بیشتر به بیان حقایق و ارائه اطلاعات می‌پردازد. تصاویر کتاب نیز با ضریب درگیری ۰/۷ در دامنه قرار دارد و فعال می‌باشد.

هارونی (۱۳۹۵) به این نتیجه رسیده که متن کتاب هدیه‌های آسمان پایه دوم و سوم غیرفعال؛ اما نتایج تحلیل تصاویر و فعالیت‌ها نشان داد که تصاویر و فعالیت‌های مندرج در متن کتب از شاخص مطلوبیت نسبی برخوردار می‌باشند.

مظفر و ایمانی (۱۳۸۲) با مقایسه کتاب هدیه‌های پایه دوم و کتاب تعلیمات دینی پایه دوم با تحلیل محتوا به این نتیجه دست یافته که به‌طور کلی میزان درگیری کتاب هدیه‌ها بیشتر از کتاب تعلیمات دینی است.

پژوهش سمیعی و افضل‌خانی (۱۳۹۲) نشان داد که متن و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی به روش غیرفعال و پرسش‌های کتاب به روش فعال تدوین شده‌اند.

همچنین پژوهش سالاری‌فرد (۱۳۹۸) این نتایج را به دست داده که متن کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم دبستان به شیوه غیرفعال نوشته شده است، درحالی‌که تصاویر این کتاب فعال و پویا هستند و فعالیت‌های ارائه‌شده نیز به دلیل فعال بودن بیش از اندازه موجب خستگی و بی‌حوصلگی دانش‌آموزان می‌شوند.

دوره تحصیلی	پایه ششم	پایه هفتم	پایه هشتم	پایه نهم	پایه دهم	پایه یازدهم	پایه دوازدهم	مجموع	
								تعداد	درصد
عواطف دینی	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۶۰	۱۰۰
	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۶۰	۱۰۰
	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۶۰	۱۰۰
تفکیر دینی	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۶۰	۱۰۰
	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۶۰	۱۰۰
	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۶۰	۱۰۰
ارزشی	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۶۰	۱۰۰
	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۶۰	۱۰۰
	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۶۰	۱۰۰
مجموع	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۱۸۰	۳۰۰
	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۱۸۰	۳۰۰
	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۱۸۰	۳۰۰

محبت به خدا، محبت نسبت به اولیای خدا، محبت نسبت به مؤمنان، بیزارى از دشمنان خدا و بیزارى از دشمنان اولیای خدا به‌عنوان مقوله تعیین شدند.

ابزار گردآوری داده‌ها چک‌لیست تحلیل محتوای کتاب‌های درسی محقق‌ساخته بر مبنای مطالعه خدایاری‌فرد و همکاران (۱۳۹۱) است. برای برآورد روایی و اعتبار راه‌های مختلفی وجود دارد. در پژوهش حاضر برای برآورد روایی از نظر چهار نفر از متخصصان علوم تربیتی استفاده شد. برای برآورد اعتبار نیز ضریب هولستی (Holsti) به کار گرفته شد و ضریب ۰/۸۲، که نشان از اعتبار ابزار دارد، حاصل شد.

برای تجزیه و تحلیل اطلاعات به‌دست‌آمده از آمار توصیفی، نظیر فراوانی، درصد، جدول و رسم نمودار استفاده شد. ابتدا مفاهیم مرتبط با عواطف دینی در هر درس گردآوری، و پس از آن در جدول تحلیل، در سه بخش متن، تصاویر و فعالیت‌ها، طبقه‌بندی شد. سپس براساس جدول‌ها و نمودارهای مربوط به هریک از پرسش‌های پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و نتایج براساس پرسش‌های پژوهش تبیین گردید.

برای تجزیه و تحلیل اطلاعات پنج مرحله زیر انجام شد:

- استخراج فراوانی مرتبط با هریک از عواطف دینی به تفکیک هر مؤلفه؛

- رسم جدول کلی که فراوانی و درصد همه مؤلفه‌ها را در کل کتاب‌های هدیه‌های آسمان نشان می‌دهد؛

- رسم نموداری که درصد همه مؤلفه‌ها را در کل کتاب‌های هدیه‌های آسمان نشان می‌دهد؛

- رسم نمودار خطی برای مقایسه همه کتاب‌ها از نظر میزان توجه به عواطف دینی.

براساس اطلاعات این جدول میزان توجه به هریک از مؤلفه‌های عاطفه دینی در کتاب هدیه‌های آسمان مشخص شد؛ و سپس در قالب نمودار ارائه و تفسیر گردید.

۱-۱. بررسی و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان براساس میزان توجه به محبت به خدا

براساس کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمان آشنایی با مهربانی خدا از طریق نعمت‌های او، ایجاد احساس علاقه و محبت به خداوند، تشکر و سپاسگزاری از خدا، آشنایی با بخشندگی خدا، احساس علاقه توأم با تقدیس نسبت به خداوند، درک شایستگی خداوند و برای پرستش و ابراز محبت و علاقه‌مندی نسبت به خدای یگانه، از جمله اهداف بخش خداشناسی در این کتاب‌هاست.

بررسی این مؤلفه در کتاب‌ها نشان داد مؤلفه محبت به خدا در

۱. یافته‌های پژوهش

در این بخش ابتدا به بررسی و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان براساس میزان توجه هریک از مؤلفه‌ها به‌صورت مجزا پرداخته شد و پس از بررسی همه مؤلفه‌ها، در یک نگاه کلی مجموعه مؤلفه‌ها در کتاب‌ها بررسی و تفسیر شد. اطلاعات تفصیلی مربوط به وضعیت هریک از مؤلفه‌ها که به صورت مصداقی و موردی به ثبت رسیده، در پایان‌نامه نویسنده (نیکونظر، ۱۳۹۹) موجود است.

ششم تقریباً به یک اندازه و در کتاب پایه چهارم و پنجم نیز تقریباً به یک میزان بوده است.

۱-۳. بررسی و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان

براساس میزان توجه به محبت نسبت به مؤمنان

این بخش به بررسی و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از نظر میزان توجه به مؤلفه محبت نسبت به مؤمنان اختصاص داده شده است.

مؤلفه محبت نسبت به مؤمنان در مجموع کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی، ۴۳ بار تکرار شده است. از این میزان متن کتاب‌ها با ۲۵ فراوانی بیش‌ترین فراوانی را دارد. ۹ تصویر از مجموع تصاویر کتاب به مؤلفه محبت به مؤمنان پرداخته است. فعالیت‌ها نیز ۹ فراوانی دارد. گرچه بیش از نیمی از فراوانی در بخش متن درس‌های کتاب هدیه‌های آسمان است؛ اما با توجه به برابر بودن فراوانی تصاویر و فعالیت‌ها می‌توان نتیجه گرفت که به مؤلفه محبت به مؤمنان در تصاویر توجه خوبی صورت گرفته است.

پایه ششم با ۱۶ فراوانی بیش‌ترین میزان توجه به مؤلفه محبت به مؤمنان را دارد. کم‌ترین فراوانی در کتاب پایه پنجم با ۳ فراوانی است. در پایه‌های پنجم و ششم نیز تقریباً به یک اندازه به این مؤلفه توجه شده است.

کتاب هدیه‌های آسمان پایه دوم به‌تنهایی به‌اندازه سه کتاب پایه چهارم، پنجم و ششم دربردارنده مؤلفه محبت به مؤمنان است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت توزیع این مؤلفه در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی به صورتی نامتوازن انجام شده است.

۱-۴. بررسی و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان

براساس میزان توجه به بی‌زاری از دشمنان خدا

این مؤلفه در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمان مورد تأکید قرار گرفته است. در کتاب مزبور شناخت مفهوم دینی تبری، از اهداف کتاب هدیه‌های آسمان تلقی شده است. نکته‌ای که در اینجا لازم است ذکر شود این است که در مواردی به‌صورت غیرمستقیم و باواسطه به عواطف اشاره شده است. در برخی موارد برای اشاره به دشمنی با دشمنان خدا به‌جای اینکه به‌صورت مستقیم به آن مفهوم اشاره کند؛ مفاهیمی که به‌نوعی به نفرت و انزجار تأکید دارد، را به

مجموع کتاب‌ها ۷۱ بار تکرار شده است. از این میزان ۳۹ فراوانی مربوط به متن است و ۳۲ فراوانی مربوط به فعالیت‌هاست؛ اما در تصاویر کتاب‌ها هیچ تصویری که به این مؤلفه اشاره کرده باشد، وجود ندارد. بیش‌ترین فراوانی مربوط به مؤلفه محبت به خدا در کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم و کم‌ترین میزان توجه به این مؤلفه در کتاب پایه پنجم است.

همچنین می‌توان گفت توزیع این مؤلفه در کتاب‌های پایه دوم، سوم، چهارم و پنجم متوازن است؛ به‌ویژه در سه پایه تحصیلی دوم، چهارم و پنجم که به لحاظ درصد فراوانی اختلافی ۱ درصدی دارد.

۱-۲. بررسی و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان

براساس میزان توجه به محبت نسبت به اولیای خدا

این بخش به بررسی و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از نظر میزان توجه به مؤلفه محبت نسبت به اولیای خدا اختصاص داده شده است. منظور از اولیای خدا، اهل‌بیت علیهم‌السلام، پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و شخصیت‌های والایی همچون حضرت زینب علیها‌السلام و حضرت معصومه علیها‌السلام است. طبق راهنمای معلم کتاب هدیه‌های آسمان، بخش پیامبری برای دستیابی دانش‌آموزان به اهدافی همچون آگاهی از مهربانی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نسبت به کودکان، احساس علاقه و احترام نسبت به ایشان تعیین شده است. همچنین بخش آشنایی با امامان به‌منظور دستیابی دانش‌آموزان به اهدافی مانند تمایل به آشنایی بیشتر با اهل‌بیت پیامبر علیهم‌السلام و ارتباط ایشان با یکدیگر، احساس علاقه و ادای احترام نسبت به ائمه اطهار علیهم‌السلام تعیین شده است.

مؤلفه محبت به اولیای خدا در مجموع کتاب‌ها، ۸۱ بار تکرار شده است. از این میزان بیش‌ترین فراوانی با ۴۱ مورد مربوط به متن درس است. محب به اولیای خدا در فعالیت‌های کتاب هدیه‌ها ۳۱ بار تکرار شده است. همچنین در ۹ تصویر از تصاویر کتاب به این مؤلفه پرداخته شده است. بنابراین نیمی از مجموع فراوانی مربوط به مؤلفه محبت به اولیای خدا در بخش متن درس آمده است.

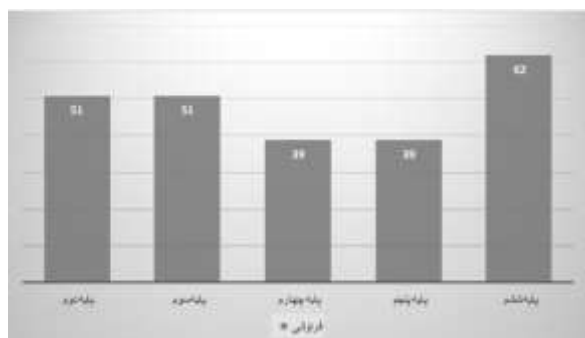
مؤلفه محبت به اولیای خدا در کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم بیش‌ترین فراوانی را دارد. کم‌ترین فراوانی نیز مربوط به کتاب پایه پنجم است. همچنین حدود ۵۰ درصد از فراوانی مؤلفه محبت به اولیای خدا در دو کتاب پایه دوم و سوم بوده و ۵۰ درصد باقی‌مانده در سه کتاب دیگر. توزیع این مؤلفه در کتاب پایه‌های دوم، سوم و

نسبت به سایر مؤلفه‌ها توجه کم‌تری صورت گرفته است. بیش‌ترین فراوانی این مؤلفه در کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم است و کم‌ترین میزان فراوانی در کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم است. در کتاب پایه سوم هیچ توجهی به این مؤلفه نشده است.

بیش از نیمی از فراوانی این مؤلفه در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی در یک کتاب مطرح شده است و در چهار کتاب دیگر کم‌تر از ۵۰ درصد از مجموع فراوانی به این مؤلفه اختصاص داده شده است. بنابراین توزیع مؤلفه بیزاری از دشمنان اولیای خدا در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی به‌صورت چشم‌گیری نامتوازن است.

اطلاعات مربوط به تحلیل و بررسی کتاب‌های هدیه‌های آسمان براساس مؤلفه‌های عاطفه دینی با محوریت مؤلفه ارائه گردید. براساس اطلاعاتی که ارائه شد، می‌توان میزان توجه به هر مؤلفه را به‌صورت مجزا در مجموعه کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی مشخص کرد. همچنین می‌توان براساس پایه تحصیلی نیز میزان توجه به مؤلفه‌ها را مشخص کرد. اما برای اینکه روشن شود میزان توجه به مجموعه مؤلفه‌های عاطفه دینی به‌صورت کلی در کتاب‌های مزبور چه مقدار است، لازم است اطلاعات حاصل از تحلیل کتاب‌ها به‌صورت مجموعه‌ای ارائه شود؛ بنابراین در این بخش به بررسی این مسئله پرداخته شد.

بررسی کتاب‌ها نشان داد که مؤلفه‌های عاطفه دینی در کل کتاب‌ها در مجموع ۲۴۲ فراوانی دارد. برای مشاهده بهتر اطلاعات نمودارهای زیر تهیه شده است.

نمودار ۱. فراوانی مؤلفه‌های عاطفه دینی در کل کتاب‌ها

براساس نمودار فوق بیش‌ترین فراوانی مؤلفه‌های دینی در کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم قرار دارد. در این کتاب مؤلفه‌های عاطفه دینی ۶۲ بار مطرح شده است. در کتاب‌های پایه چهارم و پنجم به‌صورت برابر ۳۹ فراوانی و در کتاب پایه دوم و سوم نیز به‌صورت برابر ۵۱ فراوانی وجود دارد.

کار گرفته است. برای نمونه، در درس پنجم در معرفی شخصیت خلفای عباسی از صفاتی چون ستمگر، ظالم، و... استفاده شده است. گرچه در این عبارت به‌صورت مستقیم دستور یا ارشادی نسبت به بیزاری از این افراد وجود ندارد؛ ولی صفات انزجارآمیزی که به‌کار رفته ناخودآگاه بیزاری و نفرت از این افراد را در پی خواهد داشت.

بررسی کتاب نشان داد مؤلفه بیزاری از دشمنان خدا در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی در مجموع ۳۴ بار تکرار شده است. فعالیت‌ها با ۱۵ فراوانی بیش‌ترین فراوانی را دارد. این مؤلفه در متن درس، ۱۳ فراوانی دارد. از مجموع تصاویر کتاب در ۶ تصویر به مؤلفه بیزاری از دشمنان خدا پرداخته شده است؛ بیش‌ترین فراوانی مربوط به کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم با ۱۵ فراوانی است. کم‌ترین فراوانی نیز مربوط به کتاب هدیه‌های آسمان پایه دوم با ۲ فراوانی است.

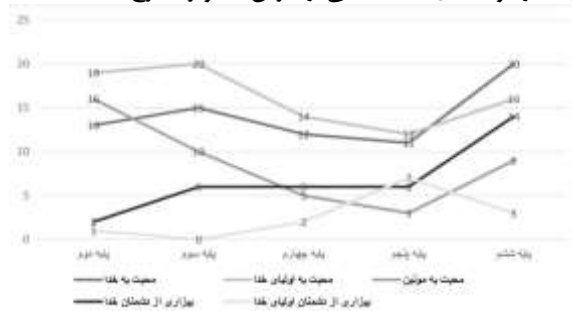
کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم بیش از ۴۴ درصد از مجموع فراوانی مؤلفه بیزاری از دشمنان خدا را دارند؛ این در حالی است که چهار کتاب باقی‌مانده در مجموع ۵۶ درصد فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. بنابراین توزیع این مؤلفه در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی به‌صورت نامتوازی انجام شده است.

۱.۱. بررسی و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان براساس میزان توجه به بیزاری از دشمنان اولیای خدا

در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمان بیزاری از دشمنان اولیای خدا مورد تأکید قرار گرفته است. بر همین اساس موضوع تبری در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی مورد توجه بوده است. این بخش از پژوهش به تحلیل و بررسی محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی براساس میزان توجه به مؤلفه بیزاری از دشمنان خدا اختصاص داده شده است.

مؤلفه بیزاری از دشمنان اولیای خدا در مجموع ۱۳ بار در کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی مورد توجه قرار گرفته است. متن درس با ۷ فراوانی بیش‌ترین فراوانی را دارد. در بخش فعالیت‌ها نیز ۶ فراوانی وجود دارد. اما هیچ تصویری از تصاویر کتاب‌های هدیه‌های آسمان به مؤلفه بیزاری از دشمنان خدا اختصاص نیافته است. اطلاعات جدول نشان داد که در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی به مؤلفه بیزاری از دشمنان اولیای خدا

با وجود اینکه استفاده از تصاویر در آموزش به‌ویژه دوره ابتدایی اهمیت زیادی دارد؛ اما در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی فقط ۱۰ درصد از مؤلفه‌های عاطفه دینی از طریق تصاویر مطرح شده است.

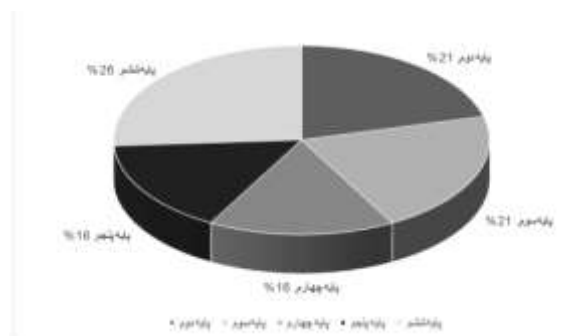
نمودار ۵. وضعیت توجه به مؤلفه‌های عاطفه دینی در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی

به‌طور کلی توجه به مؤلفه‌های عاطفه دینی در کتاب‌های پایه چهارم و پنجم نسبت به پایه قبل و بعد کاهش داشته است.

بحث و نتیجه‌گیری

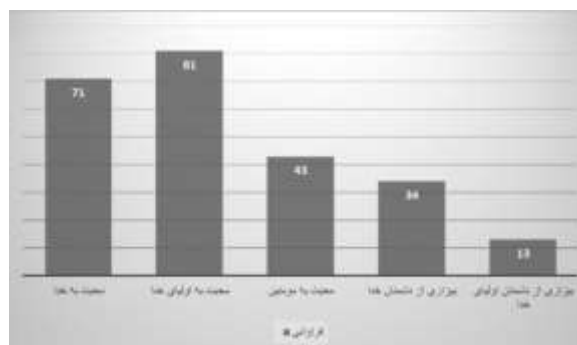
براساس پرسش اصلی پژوهش، به تحلیل و بررسی محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی پرداخته شد. براساس یافته‌ها مشخص شد مؤلفه‌های عاطفه دینی در کل کتاب‌ها در مجموع ۲۴۲ فراوانی دارد. از این مقدار بیش‌ترین فراوانی مربوط به پایه ششم است بنابراین کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم نسبت به چهار کتاب دیگر بیشتر به مؤلفه‌های عاطفه دینی پرداخته است. اما کتاب‌های پایه چهارم و پنجم توجه کم‌تری به این مؤلفه‌ها داشته‌اند. یکی از مراحل اساسی برنامه‌ریزی درسی انتخاب و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی است. یکی از مواردی که باید در سازماندهی محتوای درسی مورد توجه قرار گیرد ارتباط عمودی بین محتوای کتاب‌های یک درس در یک دوره تحصیلی است. تنظیم عمودی محتوا باعث می‌شود بین مفاهیم پایه‌های مختلف در یک دوره ارتباط طولی برقرار گردد (حیدرزادگان و تقوی، ۱۳۹۵، ص ۳۸۹).

همچنین براساس اصلاحات نمودار (۵) توجه به عواطف دینی در کتاب‌های پایه دوم و سوم با ۵۱ فراوانی صورت گرفته است. حال اگر در سازماندهی محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی ارتباط عمودی وجود داشته باشد، باید در پایه‌های چهارم، پنجم و ششم با افزایش فراوانی مؤلفه‌ها یا دست‌کم با فراوانی‌ای به همان میزان فراوانی پایه‌های قبل مواجه شویم. اما اطلاعات نمودار (۵)

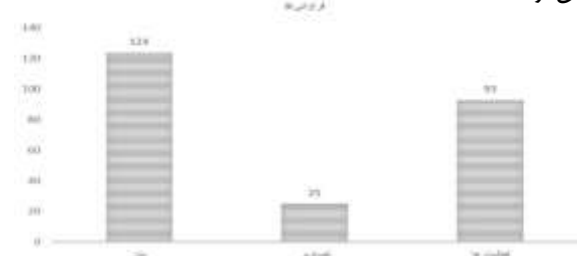
نمودار ۲. درصد فراوانی مؤلفه‌های عاطفه دینی در کل کتاب‌ها

با وجود اینکه در بررسی میزان توجه به هر یک از مؤلفه‌ها مشخص شد که توزیع مؤلفه‌ها در برخی کتاب‌ها به‌صورت چشم‌گیری نامتوازن است؛ اما در نگاه کلی و با در نظر گرفتن همه مؤلفه‌ها و همه کتاب‌ها روشن شد که توزیع مؤلفه‌ها در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی نسبتاً متوازن است.

نمودار ۳. فراوانی مؤلفه‌های عاطفه دینی در کل کتاب‌ها

با توجه نمودار بالا بیش‌ترین فراوانی در بین مؤلفه‌ها، که در مجموع ۲۴۲ مورد است، به مؤلفه محبت به اولیای خدا اختصاص دارد. پس از آن محبت به خدا با ۷۱ فراوانی جایگاه دوم را دارد. کم‌ترین فراوانی نیز با ۱۳ فراوانی به مؤلفه بی‌زاری از دشمنان اولیای خدا تعلق گرفته است.

نمودار ۴. فراوانی مؤلفه‌های عاطفه دینی بر اساس واحدهای تحلیل

چنان‌که مشاهده می‌شود در کتاب هدیه‌های آسمان بیش‌ترین فراوانی در بخش متن درس و کم‌ترین میزان در بخش تصاویر با ۲۵ فراوانی بوده است.

ساحت‌هاست. تعادل همچنین به عنوان حفظ توازن در تدوین اهداف و محتوا و بهره‌گیری از روش‌های مختلف در طراحی، تولید، اجرا و ارزشیابی از برنامه‌های درسی است. بنابراین یکی از ضعف‌های موجود در کتاب هدیه‌های آسمان از نظر توجه به مؤلفه‌های عاطفه دینی، رعایت نکردن اصل تعادل است.

از مجموع ۲۴۲ فراوانی فقط ۲۵ مورد مربوط به تصاویر است که چیزی حدود ۱۰ درصد کل فراوانی است. این در حالی است که تصویرها همیشه در یادگیری و انتقال آن به دنیای واقعی اهمیت دارند. تصویر همواره یک وسیله ارتباطی مهم برای انسان بوده است. تصویر، عکس و ابزارهای تصویری، مانند نمودار و نقشه، یادگیری را تقویت می‌کنند. حافظه دیداری و به‌خاطر سپاری مطلب به کمک تصویر، از جمله فنون آموزشی مؤثر هستند. پورشه انواع وسایل دیداری را در امر آموزش بررسی کرده، تصویر را به‌عنوان شناخته‌شده‌ترین وسیله دیداری معرفی می‌کند که از دیرباز تاکنون، جزئی از کتاب‌های آموزشی بوده که به دانش‌آموزان احساس درک واقعی می‌دهد (قپانداری بیدگلی و ضیاحسینی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۲).

بنابراین یک ضعف عمده در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی، از جهت میزان توجه به مؤلفه‌های عاطفه دینی، عدم استفاده کافی از تصاویر است.

در مجموع می‌توان گفت که عواطف مثبت، محبت به خدا، محبت به اولیای خدا، محبت به مؤمنین، مورد اهتمام مؤلفان کتاب‌های مزبور بوده است و در مقابل عواطف منفی، بیزاری از دشمنان خدا و بیزاری از دشمنان اولیای خدا، کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است. این در حالی است که مراجعه به منابع اصیل اسلامی نشان می‌دهد که عواطف مثبت و منفی دینی، حب و بغض در راستای تقرب به خدا، باید به‌صورت توأمان باشد. عواطف مثبت و منفی که در معارف اسلامی با عنوان تولی و تبری مطرح شده است، در اکثر روایات در کنار هم و مکمل یکدیگر مطرح شده است. برای نمونه می‌توان به این روایات اشاره کرد: کمال دین، در ولایت ما و بیزاری از دشمنان ماست (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۷، ص ۵۸). ولا و محبت اولیای خدا واجب است و بیزاری و تبری از دشمنانشان و از کسانی که به آل محمد علیهم‌السلام ستم روا داشته‌اند، هم واجب و الزامی است (همان، ص ۵۲). حب و بغض تو برای خدا باشد و ولا و دشمنی تو نیز برای خدا باشد (همان، ص ۵۴). چنان‌که از روایات برمی‌آید، باید

حاکمی از کاهش فراوانی مؤلفه‌ها در پایه چهارم و پنجم است؛ و این درحالی است فراوانی در پایه ششم به بیش‌ترین حد رسیده است. بنابراین لازم است ارتباط عمودی در سازمان‌دهی مؤلفه‌های عاطفه دینی در این کتاب‌ها بیشتر از قبل مورد توجه قرار گیرد. نتیجه دیگری که از یافته‌ها به دست آمد، این است که محبت به اولیای خدا بیش از مؤلفه‌های دیگر مورد تأکید مؤلفان بوده است و پس از آن، مؤلفه محبت به خدا بیش‌تر مورد تأکید بوده است. در رتبه سوم نیز محبت به مؤمنان قرار دارد. بنابراین در کتاب هدیه‌های آسمان به عواطف مثبت توجه بیشتری صورت گرفته است. در مقابل مؤلفه بیزاری از دشمنان خدا کم‌تر مورد اهتمام بوده است؛ و بیزاری از دشمنان اولیای خدا به صورت چشم‌گیری نسبت به سایر مؤلفه‌ها مورد کم‌توجهی قرار گرفته است. به‌طوری‌که در کتاب پایه سوم هیچ موردی از این مؤلفه در کتاب یافت نشده است و در کتاب پایه اول با یک فراوانی و در کتاب پایه چهارم با دو فراوانی مطرح شده است. درحالی‌که در همان کتاب‌ها عواطف مثبت با اختلاف قابل‌توجهی نسبت به این مؤلفه مطرح شده‌اند. به‌طور کلی می‌توان گفت عواطف منفی چندان مورد توجه مؤلفان نبوده است.

اما در مقایسه کتاب‌ها از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های عاطفه دینی، کتاب پایه چهارم و پنجم توجه کم‌تری نسبت به این مؤلفه داشته‌اند. از نظر توزیع مؤلفه‌ها در کتاب‌ها نیز یافته حاکمی از آن است که در نگاه کلی و با در نظر گرفتن مؤلفه‌ها به صورت یک مجموعه می‌توان گفت توزیع مؤلفه‌ها نسبتاً متوازن بوده است؛ اما زمانی که مؤلفه‌ها به صورت مجزا بررسی شود، توزیع آنها در بعضی از کتاب‌ها نسبت به کتب دیگر بسیار نامتوازن است. برای نمونه، بیش از نیمی از فراوانی مؤلفه بیزاری از دشمنان اولیای خدا در کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی در یک کتاب مطرح شده و در چهار کتاب دیگر کم‌تر از ۵۰ درصد از مجموع فراوانی به این مؤلفه اختصاص داده شده است؛ درحالی‌که این امر با اصول حاکم بر طراحی برنامه درسی منافات دارد. یکی از اصول حاکم بر طراحی برنامه‌های درسی و تربیتی اصل تعادل است که در سند برنامه درسی ملی بدان اشاره شده است. تعادل به معنای رعایت حد وسط، پرهیز از افراط و تفریط، در نظر گرفتن یک سری از ملاحظات در تدوین مؤلفه‌های برنامه، توجه و بهای لازم دادن به ساحت‌های مختلف تربیت به‌صورت متوازن، و پرهیز از توجه بیش از حد به یک ساحت و غفلت از سایر

منابع.....

اسفندیاری، سمانه، ۱۳۹۷، *تحلیل محتوای بخش مهدویت کتب هدیه‌های آسمان مقطع ابتدایی از لحاظ اصول طراحی پیام آموزشی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

امیری، فاطمه، ۱۳۹۸، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی دوم، سوم و چهارم ابتدایی براساس مفهوم تربیت دینی، میزان درگیر بودن دانش‌آموزان و خوانایی»، *دستاورد های نوین در مطالعات علوم انسانی*، ش ۱۴، ص ۱۲۵-۱۳۶.

امینی، محمد و دیگران، ۱۳۹۱، «تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان و فارسی مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت»، *اسلام و روان‌شناسی*، ش ۱۰، ص ۲۶-۷.

برین، سمیرا، ۱۳۹۳، *بررسی جایگاه عقل و عاطفه در تربیت اخلاقی از دیدگاه استاد مطهری*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

پورافکاری، نصرت‌الله، ۱۳۸۹، *فرهنگ جامع روانشناسی روان‌پزشکی انگلیسی - فارسی*، تهران، فرهنگ معاصر.

پیترز، آر. اس، ۱۳۸۰، «مفهوم‌شناسی تربیت عاطفی»، ترجمه غلامرضا منقی‌فر، *معرفت*، ش ۴۶، ص ۴۸-۳۸.

جعفری هرندی، رضا و دیگران، ۱۳۹۷، «سیمای فروع دین در محتوای کتاب‌های درسی فارسی دوره‌های ابتدایی و متوسطه»، *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ش ۴۱، ص ۶۹-۸۹.

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۷، *تسبیح در آئینه معرفت*، قم، رجا.

—، ۱۳۹۲، *تفسیر موضوعی قرآن مجید*، قم، اسراء.

حسینی، محمد و احمد بنی‌اسدی، ۱۳۹۸، «الگوی تربیت اخلاقی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان»، *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ش ۶۲، ص ۱۰۶-۱۲۰.

حیدرزادگان، علیرضا و نسربین تقوی، ۱۳۹۵، «بررسی ارتباط عمودی و افقی درس علوم تجربی دوره ابتدایی»، در: *مجموعه مقالات همایش ملی آموزش ابتدایی و بزرگداشت دکتر غلامحسین شکوهی چهره ماندگار تعلیم و تربیت ایران*، بیرجند، چهاردرخت.

خدایاری فرد، محمد و همکاران، ۱۳۹۱، *مبانی نظری و روش‌شناسی مقیاس‌های دین‌داری*، تهران، آوای نور.

دلاور، علی، ۱۳۸۶، *روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی*، تهران، ویرایش.

دهقان، مجتبی، ۱۳۹۵، *نقش سیستم‌های مغزی رفتاری و عواطف مثبت و منفی در تشخیص کاربران خودشیفته و عادی فضای مجازی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه خوارزمی.

ذاکری، نعیمه و فائقه شاکری، ۱۳۹۵، «بررسی میزان برخورداری کتاب‌های هدیه‌های آسمان، فارسی و مطالعات اجتماعی ششم دبستان از مؤلفه‌های هویت ملی، دینی و انقلابی»، *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ش ۱۳، ص ۶۹-۹۲.

ربر، آرتور اس، ۱۳۹۰، *ترجمه فرهنگ روانشناسی (توصیفی)*، ترجمه مترجمان، تهران، رشد.

تولی و تبری به یک میزان مورد توجه باشد. به عبارتی حب و بغض دو روی یک سکه و مکمل یکدیگرند. چنانچه در توجه به هریک افراط یا تفریط صورت گیرد، نتیجه مطلوبی حاصل نخواهد شد. بنابراین در نظام تعلیم و تربیت که به اذعان اسناد بالادستی داعیه‌دار پرورش افرادی مؤمن و متعهد به آموزه‌های اسلام است، باید به این امر توجه ویژه‌ای داشته باشد و در محتوای درسی به‌درستی و به‌صورت متوازن به عواطف مثبت و منفی بپردازد.

برخی از یافته‌های پژوهش حاضر با یافته‌های پژوهش جعفری هرنندی و دیگران (۱۳۹۷) همسو می‌باشد. در پژوهش مذکور به این نتیجه رسیده‌اند که در بین کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی و متوسطه کم‌ترین میزان توجه به فروع دین که تولی و تبری بخشی از آن است، مربوط به کتاب فارسی پایه چهارم است؛ درحالی‌که پژوهش حاضر نیز بر این امر صحنه می‌گذارد. همچنین نتایج پژوهش حاضر در مواردی مانند عدم ارتباط طولی بین محتوای پایه‌ها و عدم توزیع متوازن نیز با نتایج یافته‌های پژوهش جعفری هرندی و دیگران (۱۳۹۷) همسو می‌باشد. همچنین یافته‌های پژوهش فرامرزی و عابدینی (۱۳۹۳) که از بین کلیه پایه‌های تحصیلی دوره ابتدایی پایه چهارم کمترین میزان توجه به متغیرهای دین‌داری را دارد، با یافته‌های پژوهش حاضر همسو است.

پژوهش حاضر در زمینه عدم توازن در توزیع مؤلفه‌ها با پژوهش محمودی و عسکری (۱۳۹۳) همسو می‌باشد. پژوهش مزبور به این نتیجه رسیده که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به اصول پنج‌گانه دین اسلام به‌طور متوازن پرداخته نشده است. همچنین در این زمینه پژوهش امیری (۱۳۹۸) نیز نتایج مشابهی را به دست آورده است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که مقوله‌های تربیت دینی در کتاب هدیه‌های آسمان پایه دوم، سوم و چهارم به‌صورت نامتوازن به کار برده شده است.

در زمینه تصاویر نیز پژوهش حاضر با یافته‌های پژوهش شیرمحمندی و دودی (۱۳۹۰) همسو است. یافته‌های این پژوهش نشان داد تصاویر کتاب هدیه‌های آسمان پایه دوم تا پنجم ابتدایی در زمینه ابلاغ مفاهیم دینی دچار ضعف است و در این زمینه نیاز به پژوهش و بازنگری دارد.

سالاری فرد، مونا، ۱۳۹۸، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم دبستان براساس تکنیک ویلیام رومی»، در: *چهارمین کنفرانس ملی رویکردهای نوین در آموزش و پژوهش*، محمودآباد.

سلطانی، اکبر و همکاران، ۱۳۹۷، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی» براساس «مؤلفه‌های هوش‌های چندگانه»، *روش آنتروپی شانون*، «مطالعات اسلام و روانشناسی»، ش ۲۳، ص ۲۳-۲۸.

سمیعی، اعظم و مریم افضل‌خانی، ۱۳۹۲، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی از منظر فعال و غیرفعال بودن براساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۱۳۹۱-۹۲»، *پژوهش‌های برنامه درسی*، ش ۲، ص ۱۱۹-۱۳۶.

سهرابی، زینب، ۱۳۹۷، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت»، در: *چهارمین همایش استانی از نگاه معلم*، بندرعباس، آموزش و پرورش شهرستان میناب.

شجاعی‌زند، علیرضا، ۱۳۸۴، «مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران»، *جامعه‌شناسی ایران*، ش ۳۱، ص ۳۴-۶۶.

شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰، *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*، ۱۳۹۰.

—، ۱۳۹۱، *برنامه درسی ملی*.

شیرمحمدی، عاطفه و علی داودی، ۱۳۹۰، «بررسی و تحلیل تصاویر کتاب‌های هدیه‌های آسمان پایه دوم تا پنجم ابتدایی»، در: *اولین همایش ملی آموزش در ایران ۱۴۰۴*، تهران.

عبدالرحمان، شهرزاد و افسانه صمدی، ۱۳۹۹، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی از منظر توجه به مسئله مهدویت»، *پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش*، سال سوم، ش ۲۲، ص ۲۴-۳۰.

عسکری، سبحان، ۱۳۹۸، *بررسی تعامل بین محتوای کتب درسی هدیه‌های آسمان دوره دوم ابتدایی با نیازهای سبک زندگی اجتماعی دانش‌آموزان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، امل، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.

علیپور، فاطمه و همکاران، ۱۳۹۸، «بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دوره دوم ابتدایی»، *مطالعات تربیتی و اجتماعی قرآن و عترت*، ش ۳، ص ۷-۳۰.

علیزاده، مژده و سیدحمیدرضا علوی، ۱۳۹۹، «تحلیل محتوای کتاب‌های بخوانیم، بنویسیم، و هدیه‌های آسمان ابتدایی (تألیف‌های جدید) براساس مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام»، *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ش ۱۴، ص ۱۸۳-۲۰۲.

غلامپور، میثم و همکاران، ۱۳۹۸، «تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی براساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی»، *معرفت اخلاقی*، ش ۲۵، ص ۸۳-۹۲.

فرامرزی، سالار و یاسمین عابدینی، ۱۳۹۳، «میزان توجه به دین‌ورزی و مؤلفه‌های بین‌فردی آن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی»، *پژوهش در*

برنامه‌ریزی درسی، دوره دوم، ش ۱۳، ص ۱۵۱-۱۶۳.

فرخی، سوسن، ۱۳۹۳، *تحلیل محتوا کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم ابتدایی براساس الگوی خلاقیت پلسک*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

فقیهی، علینقی، ۱۳۸۴، «مؤلفه‌های دین‌داری از منظر خود دین»، در: *مجموعه مقالات میانی نظری مقیاس‌های دینی*، قم، سبحان.

قاسمی، حسین و محمود کاظمی، ۱۳۹۳، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، *نواوری‌های آموزشی*، ش ۵۲، ص ۱۰۰-۱۱۶.

قاسمی، میثم، ۱۳۹۶، «ایمان از احساس تا عقلانیت»، *پژوهش‌نامه اخلاق*، ش ۳۷، ص ۲۳-۴۲.

قپانداری بیدگلی، فهیمه و سیدمحمد ضیاحسینی، ۱۳۹۲، «تأثیر استفاده از تصویر در افزایش دانش واژگانی فارسی آموزان خارجی؛ مطالعه موردی فارسی آموزان کره‌ای»، *پژوهشنامه آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان*، ش ۲، ص ۱۱۹-۱۳۸.

کلینی، محمدبن یعقوب، ۱۳۷۲، *الکافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

متقی، زهره و همکاران، ۱۳۹۴، «سازمان‌دهی نظام عاطفی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی»، *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ش ۲۹، ص ۴۹-۸۲.

مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳، *بحارالانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

محمدزاده، مریم و دیگران، ۱۳۹۸، «تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمان پایه سوم و پنجم ابتدایی از نظر میزان توجه به احسان و نیکوکاری»، در: *پنجمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در روان‌شناسی، مشاوره و علوم تربیتی*.

محمودی، سیدعلی، ۱۳۹۸، *تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی براساس سند برنامه درسی ملی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، پردیس شهید چمران.

محمودی، سیروس و شیرین عسکری، ۱۳۹۳، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به اصول پنجگانه اسلام»، *رهیافت فرهنگ دینی*، ش ۵، ص ۷۵-۸۱.

مشایخ، فریده، ۱۳۷۵، *فرایند برنامه‌ریزی آموزشی*، تهران، مدرسه.

مظفر، محمد و محسن ایمانی، ۱۳۸۲، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان و کتاب کار (چاپ سال ۱۳۸۱ - ۱۳۸۲) در مقایسه با محتوای کتاب تعلیمات دینی (چاپ سال ۱۳۸۰)»، سال دوم دبستان، بر اساس الگوی تحلیل محتوایی ویلیام رومی»، *نواوری‌های آموزشی*، ش ۱، ص ۱۱۴-۱۴۲.

مفیدیان ناآینی، بتول، ۱۳۹۶، *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم ابتدایی براساس الگوی ویلیام رومی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اردکان، دانشگاه آزاد اسلامی.

مهربان، زهرا، ۱۳۹۵، «تحلیل کیفی محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان از منظر امر به معروف و نهی از منکر»، *نواوری‌های آموزشی*، ش ۵۷، ص ۲۳-۴۶.

سالاری فرد، مونا، ۱۳۹۸، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم دبستان براساس تکنیک ویلیام رومی»، در: *چهارمین کنفرانس ملی رویکردهای نوین در آموزش و پژوهش*، محمودآباد.

سلطانی، اکبر و همکاران، ۱۳۹۷، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی» براساس «مؤلفه‌های هوش‌های چندگانه»، *روش آنتروپی شانون*، «مطالعات اسلام و روانشناسی»، ش ۲۳، ص ۲۳-۲۸.

سمیعی، اعظم و مریم افضل‌خانی، ۱۳۹۲، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی از منظر فعال و غیرفعال بودن براساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۱۳۹۱-۹۲»، *پژوهش‌های برنامه درسی*، ش ۲، ص ۱۱۹-۱۳۶.

سهرابی، زینب، ۱۳۹۷، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت»، در: *چهارمین همایش استانی از نگاه معلم*، بندرعباس، آموزش و پرورش شهرستان میناب.

شجاعی‌زند، علیرضا، ۱۳۸۴، «مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران»، *جامعه‌شناسی ایران*، ش ۳۱، ص ۳۴-۶۶.

شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰، *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*، ۱۳۹۰.

—، ۱۳۹۱، *برنامه درسی ملی*.

شیرمحمدی، عاطفه و علی داودی، ۱۳۹۰، «بررسی و تحلیل تصاویر کتاب‌های هدیه‌های آسمان پایه دوم تا پنجم ابتدایی»، در: *اولین همایش ملی آموزش در ایران ۱۴۰۴*، تهران.

عبدالرحمان، شهرزاد و افسانه صمدی، ۱۳۹۹، «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی از منظر توجه به مسئله مهدویت»، *پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش*، سال سوم، ش ۲۲، ص ۲۴-۳۰.

عسکری، سبحان، ۱۳۹۸، *بررسی تعامل بین محتوای کتب درسی هدیه‌های آسمان دوره دوم ابتدایی با نیازهای سبک زندگی اجتماعی دانش‌آموزان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، امل، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.

علیپور، فاطمه و همکاران، ۱۳۹۸، «بررسی میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دوره دوم ابتدایی»، *مطالعات تربیتی و اجتماعی قرآن و عترت*، ش ۳، ص ۷-۳۰.

علیزاده، مژده و سیدحمیدرضا علوی، ۱۳۹۹، «تحلیل محتوای کتاب‌های بخوانیم، بنویسیم، و هدیه‌های آسمان ابتدایی (تألیف‌های جدید) براساس مؤلفه‌های شادی از منظر اسلام»، *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ش ۱۴، ص ۱۸۳-۲۰۲.

غلامپور، میثم و همکاران، ۱۳۹۸، «تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی براساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی»، *معرفت اخلاقی*، ش ۲۵، ص ۸۳-۹۲.

فرامرزی، سالار و یاسمین عابدینی، ۱۳۹۳، «میزان توجه به دین‌ورزی و مؤلفه‌های بین‌فردی آن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی»، *پژوهش در*

نذری پنجکی، حسین، ۱۳۹۸، *تحلیل محتوای کتب درسی هدیه‌های آسمان ابتدایی از نظر میزان توجه به دعا*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، سیستان و بلوچستان، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

نودهی، سوسن، ۱۳۹۵، *پیش‌بینی عواطف مثبت و منفی براساس کنجکاوی و پنج عامل شخصیتی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه الزهراء نوری، محمدرحیم و دیگران، ۱۳۹۷، «*تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم دوره ابتدایی و میزان انطباق آنها با شایستگی‌های پایه سند برنامه درسی ملی*»، *خانواده و پژوهش*، ش ۴۰، ص ۶۹-۵۱

نیکونظر، ابوالفضل، ۱۳۹۹، *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی براساس مؤلفه‌های عاطفه دینی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

هارونی، کامران، ۱۳۹۵، *بررسی محتوای کتب درسی هدیه‌های آسمانی دوره اول ابتدایی براساس تکنیک ویلیام رومی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی.

Glock & Stark, 1965, "Dimension of Religion Commitment", *The Measured of Religiosity*, Chapter 8, p. 279-292.